

GOIRLE

Documentatie over het ballenmaken
van de
Stichting Heemkundige Kring
'De Vyer Heertganghen', Goirle
aanwezig in het
Museum 'Het Smiske'

Notitie

Contract van 1669 tussen de ballenmakers van Goirle en de Delftse kooplieden

Op basis van de gewichten vermeld in het contract en van het brabantse pond à 469,098 gram, wogen de ballen per stuk ongeveer:

Franse	25,8 g.
Grote	37,5 g.
Gentse	48 g.
Leidse	70,4 g.
Witte kinderballen	15,4 g.
Rode kinderballen	15,4 g.

HET OUDE AMBACHT VAN BALMAECKER IN GOIRLE

Reeds vroeg hield men zich in Goirle als huisnijverheid met dit oude ambacht bezig. Het oudst bekende gegeven vinden wij hierover in 1553.

Uit vele andere gegevens weten wij dat deze huisnijverheid een grote bron van inkomsten betekende.

Hoe en waarom deze nijverheid zich juist in Goirle ontwikkelde blijft een duistere vraag. De grondstoffen moesten gezien de toenmalige veestapel van ons dorp uit den vreemde worden aangevoerd en geografisch gezien was Goirle nu ook niet zo gunstig gelegen.

Het kan haast niet anders of de Goirlenaren zijn, toen bleek dat de beperkte landbouw op onze schrale zandgronden voor de bevolking geen emplooi meer bood, schoorvoetend begonnen aan het vervaardigen van kaatsballen. Zij hebben waarschijnlijk kwaliteit geleverd en wat vooral de doorslag gegeven zal hebben, zij hebben goedkoop gewerkt.

GRONDSTOFFEN

De kaatsbal werd gemaakt van zes segmenten bazaan of zacht schapenleer. Deze segmenten werden door een pekdraad aaneen gehecht.

Eén segment bleef gedeeltelijk open, dat was de z.g.n. mond. Naar gelang de kwaliteit werd de bal door die mond gevuld met geloofd koe- of varkenshaar of run, wat gemalen eikeschors is.

Het vullen van de bal door die nauwe mondopening heette in de volksmond "FRUTTEN" en dit bezorgde de Goirlenaren de spotnaam van "BALLENFRUTTERS".

HET KAAATSSPEL

Het kaatsen was in vroeger eeuwen een internationale sport, die in heel West Europa werd bedreven.

In VLAANDEREN en BRABANT kaatste men reeds in de 14e eeuw. Pas in de 16e eeuw dringt het kaatsen in FRIESLAND door, alwaar het tot de dag van vandaag nog wordt beoefend.

De oudste beschrijving van het kaatsspel is van Baljuw Jan van den Bergh uit Brugge en dateert van 1431.

Het spel werd bij voorkeur gespeeld op het kerkhof, dat rondom de kerk was gelegen. Men maakte gebruik van een of ander aflopend dak of luifel, dat meestal wel aan het kerkgebouw te vinden was. Dit kunnen wij aan de hand van oude toponiemen gelegen in de nabijheid van oude parochiekerken nog afleiden.

Ook in Goirle vinden wij een zodanig toponiem nl. "DE KETSHEUVEL"

De bal, gemaakt van segmenten schapenleer en gevuld met koe- of varkenshaar, vilt, wol of run, werd met de hand weggeslagen.

In de loop der jaren vaardigde de overheid vele voorschriften uit betreffende het kaatsen. Meestal hielden die voorschriften een verbod in om het spel rondom de kerk of in de straat te beoefenen. In de steden werd het spel teruggedrongen tot buiten de muren of er werden kaatsbanen voor gebouwd zoals b.v. in Arnhem en Amsterdam.

In 1596 heeft Parijs een inwonertal van 300.000. Er zijn dan 250 kaatsbanen en 9000 personen verdienen de kost aan het kaatsspel.

KAATBALLENNIJVERHEID IN GOIRLE

- 1552 In een schepengeloofte van 28 juni wordt genoemd een zekere: "Laureys, die balmaecker tot Goerle".
- 1553 In een begrenzing van een akker te Goirle wordt genoemd: "Anthonis Aerdtzen de Balmaecker".
- 1560 Frans Peterssen laat een gerechtelijke vervolging instellen tegen Jan Cornelis Geryts Hermanssen.
Laatst genoemde is als leerling-balmaker in de leer geweest bij Peterssen, die hiervoor 2 Rijns gulden had bedongen. Hermanssen vergeet die te betalen en wordt voor deze nalatigheid ter verantwoording geroepen.
Uit de verklaring van de Mr. Balmaecker, "dat hij hem gewasschen ende gewrongen ende pottage gegeven heeft", blijkt dat de opleiding intern is geweest.
- 1588 De legeraanvoerder Sebastiaan van Warendorp legt Tilburg een brandschatting op in de vorm van kaatsballen.
Hij eist voor zijn meester de Hertog van Parma 12000 kaatsballen. Tilburg ziet kans er aanstonds 6500 naar Eindhoven te versturen, die in Goirle gehaald werden.
- 1617 Antonis Wouterssoon, balmaecker en wonende te Rotterdam, erft van zijn overleden grootvader Benedictus Wouterssoon een rente, die rust op de pastorie te Goirle. Hij verkoopt deze rente aan Jan Adraanszoon Verschueren eveneens balmaecker en woonachtig te Rotterdam.
Uit deze acte blijkt, dat er in Rotterdam balmaeckers wonen van Goirlese origine. Er had dus een emigratie plaats gevonden. Vermoedelijk heeft dit plaats gevonden in het midden van de zestiende eeuw.

- 1631 Hendrick Gerit Michielss, Jan Janssoon van de Loo en Goossen Aerts, alle inwoners van Goirle en Balmaeckers van beroep verklaren, dat zij aan de Tilburgse voerman Bartholomeus Jan Joachimss. een hoeveelheid kaatsballen hebben meegegeven om die naar Maastricht te vervoeren en voor hen te verkopen.

Zij hebben deze ballen zelf met hun knechten vervaardigd, respectievelijk: Hendrick Michielss. 7000ballen

Jan Janssen van de Loo 3700 grote ballen

Goossen Aerts 5300 grote ballen en 1700 kleine

- 1656 Een Hilvarenbeekse acte noemt een zekere Jan Peter Otten, geboren te Goirle en woonachtig te Delft, die daar het ambacht van balmaecker uitoefent.

- 1665 Een lijst, aanwezig in het archief van Tilburg, vermeldt alle inwoners van Goirle met het beroep dat zij uitoefenen. Deze lijst, die tevens het bewijs is dat de Goirlenaren van toen niet behoren tot de kapitalisten, noemt 24 balmakers en wel:

• Adriaen Adriaen Spapen	• Jan Dircx van den Boer
• Willem van Spaendonck	• Cornelis Dircx
• Herman Dirck Baecx	• Carel Gerits van den Oudenhagen
• Willem Jan Dircx	• Jacob Hendricks Couwenberch
• Thomas Cornelis van Wijck	• Dielis Claessen
• Claes Cornelis van Wijck	• Jan Dielis Claessen
• Claes Henricx van Dommelen	• Jan Hendrick van Aelst
• Jan Adriaenssen van de Wegen	• Jan Claes van Wijck
• Adriaen Janssen van Dun de Ouden	• Lenart Gerit Soffaerts
• Gerit Goossen	• Jan Jan Joordens
• Peter Cornelis van de Rijdt	• Corstiaen Franssen
• Jan Carels van Oudenhagen	• Cornelis Anthony Ravels
• de kinderen van Wouter Hendrick van Dommelen	
• de weduwe en de kinderen van Adriaen Claes van Beeck	
• de balnaaisters: Lijsbeth Cornelis van Wijck- Cathelijne de zuster en de weduwe van Goossen Aerts.	

1669 In verband met moeilijkheden van de export van kaatsballen naar het gewest Holland sluiten de Goirlese ballenmakers een overeenkomst met twee Delftse kooplieden waarbij voor tien jaar contractueel wordt vastgelegd om alleen voor en slechts in opdracht van genoemde kooplieden te fabriceren.

Die overeenkomst wordt vastgelegd in een acte opgemaakt voor de Schepenen van Tilburg en Goirle, waarbij een zekere Michiel Janssen Velsen, Goirlenaar van geboorte, als factor (makelaar) optreedt voor de Delftse kooplieden Gijsbrecht Janssen Velsen en Roelandus van Edenburg, terwijl als Mr. Caetsballemaeckers worden genoemd:

Gerit Goossen - Thomas van Wijck - Willem van Spaendonck -
Teunis van der Linden - Jan vander Auderhagen - Jan van Heeck -
Jan Dircken - Jan Dielis Claessen - Jacob Hendrick Cauwenberghs -
Jan Jacobs - Jan van Aelst.

Als variëteiten van kaatsballen, die vervaardigd zullen worden, zijn genoemd: Leidse ballen

Gentse ballen

Franse ballen

Witte kinderballen

Rode kinderballen

"ende omme 't voorschreven ambacht te beter te doen floreren soo is daerenboven oock goet gevonden niemant voor Basen te admitteren, tenzij deselve alhier binnen Goirle den termijn van twee jaren het selve ambacht hebben uytgestaen ofte geëxerceert, ende als dan alvoorens tot profijte vant ambacht te betalen vijff guldens ende twee gulden thien stuyvers tot profijte vanden armen, alles nochtans op approbatie vande Heeren Regierders alhier".

Wilde men zich dus bekwamen in het vak van kaatballenmaker dan moest men daarvoor twee jaren naar de "vakschool" in Goirle.

1685 In een acte opgemaakt door notaris Johannes Wittebol te Tilburg leggen zich Jan vander Auderhagen, Jacob vander Weghen, Heiltje Peeters van Wijck weduwe van wijlen Mathijs Wiemers, Thomas vander Aoderhagen en Nicolaas vander Auderhagen de verplichting op een lijst aan te leggen van het aantal wekelijks vervaardigde kaatsballen.

Bestellingen aan wie ook gericht moeten aan elkaar worden getoond en ieder kan dan een hoeveelheid ballen leveren naar evenredigheid van zijn produktie. Niemand is toegestaan op eigen gelegenheid handel te drijven, alleen de handel op Antwerpen(sluikhandel) is vrij.

Slechts met goedvinden van allen mag men een knecht in dienst nemen; de baas of de knecht is dan verplicht daarvoor een bedrag van vijf gulden te storten, welke som zij gezamenlijk zullen verteren.

Overtreding van de voorschriften zal worden beboet met vijf Vlaamse Ponden.

1685 Nog hetzelfde jaar op 16 October verklaren Jan vander Auden-
hagen, Jacob vander Weghen, Helena Wiemers en Thomas vander
Auderhagen het contract als "doot en te niet".

1721 In een acte van 13 Mei staat te lezen, dat Francis van Wijck
meester Ballenmaker te Goirle, met zijn twee knechten
Johan van den Berg en Vincent van Dun 7500 kaatsballen heeft
vervaardigd en deze per voerman naar Breda laten vervoeren.
De zending kaatsballen was geadresseerd aan Monsr. Johan Cooyman,
borger in Amsterdam op 't water. De zending wordt overgeladen
in de schuit van beurtschipper vander Burg, die de route op
Amsterdam onderhoudt.

Op 3 Mei wordt de zending door "'s lands commiessen " in beslag
genomen.

Francis van Wijck moet nu aantonen dat hij geen enkel vervoers-
voorschrift heeft overtreden. Zijn twee knechten verklaren de
kaatsballen te hebben gemaakt, geteld en ze in een zak verpakt
aan de voerman op Breda te hebben meegegeven.

1739 Op 7 Februari doet Maria vander Linden, weduwe van Ariaan van Dun en voor de tweede maal weduwe van Jan vander Flaas, ten overstaan van Andries van de Burght, notaris te Tilburg, haar kaatsballenbedrijf over aan haar zoon Willem van Dun. Zij verklaart dat haar zoon reeds vijf jaar had terzijde gestaan en door "Coopmanschappen van Balle" haar inboedel aanmerkelijk had bevoordeeld.

Voor de som van f.700.- zonder interest doet zij aan hem over: "Coper-Tin-Bedde-Linne-Wolle-Hair-Balle en Gereetschap tot het balmaecken gehoorrende-Gout- Silver-gemunt en ongemunt-voordelige en lastige boeckschulden des boedels hoe genaemt, raeckende de Coopmanschappe van balle".

Bij haar dood moet Willem die f.700.- weer inbrengen ten profijte der andere erfgenamen en Willem is verplicht zijn moeder tot haar dood te onderhouden.

(Willem van Dun huwt met Catharina Laurens Beeris en een dochter uit dit huwelijk Maria van Dun huwt met Gerard van Besouw, die rond 1820 eveneens kaatsballenmaker is. Laurens van Dun huwt met Ida van Besouw en staat eveneens als "ballemake" te boek)

1741 In een verzoekschrift aan de Ed. Mog. Heren Raden van Staten der Verenigde Nederlanden om ontheffing of gedeeltelijke belastingverlaging lezen wij dat de Goirlenaren de kost verdienden met "boeren en lantbouw ende gedeeltelijck met het Ambacht van Caetsballen te maken."

Goirle telt dan 141 huizen, alle kleine "keetjens" daaronder gereeckent". Van 25 of 30 huizen kunnen de bewoners "telle kelleman" (d.i. als zodanig) de belastingen nog opbrengen, maar de overigen zijn arme mensen, die ten laste komen van de armenkas.

Hun schamele huisraad vertegenwoordigt de waarde van 1 gulden en 8 stuiver. Zij bezitten meestal één of twee minderwaardige koeien en het merendeel moet aan de kost komen met kaatsballen maken, waarmee zij met veel moeite een sobere kost voor zich en hun familie kunnen verdienen.

- 1750 De kaatsballennijverheid is over haar hoogtepunt heen.
 Oorzaken: . verminderd beoefenen van de kaatssport
 . vertrek van Goirlese ballenmakers naar elders
 . verleggen van het zwaartepunt der bestaansmogelijkheden naar de linnen-industrie
- 1753 In een verzoekschrift lezen wij dat de Goirlenaren grotendeels hun bestaan vonden in de Kaatsballenmakerij "'t geene nu sedert een jaar of vijf, genoegzaam geheel is vervallen"
 Voorheen verdienden 50 mensen daarmee hun boterham, nu echter nog maar 10 personen. Verder zijn veel ballenmakers naar elders vertrokken; anderen hebben hun zelfstandig beroep prijs gegeven en zijn knecht bij een ander geworden.
- 1768 Willem van Dun levert 10.000 kolfballen aan Isaac van Zaan te
 1769 Amsterdam
 De weduwe J. van Besouw ontvangt van Jacob Swam te Amsterdam een bestelling van: 1.000 Gentse ballen
 1.000 Bonte ballen (half rood, half blauw)
 1.000 Kleine ballen
- 1768 Inventaris Visvliet vermeldt als middelen van bestaan voor Goirle: .Landbouw
 .Ballenmaker
 .Linnenwever
 .Linnen bleken
- 1791 Bestaansmiddelen: .Landbouw en enkele ambachten
 .Bleecken van Spoellinnens
 .Het maken van Haare Ballen
 "welcke laatste voor desen zeer florissant plagt te gaan, terwijl een groot deel der ingeseetende daar meede heerlijk hun brood winnen, dat het zelfste thans zoodanig affgenomen en vermindert dat nauwelijcx het getal van 8 huisgezinnen daar van kunnen subsisteren."
- 1796 In Goirle zijn nog 8 Balmakers boven de 18 jaar.
Jan van de Sande	oud 54	jaren	gehuwd.
Jac Vromans	" 43	"	"
Adr. van Enschof	" 72	"	"
P. van Diessen	" 34	"	"
J. van Diessen	" 58	"	"
P. van de Laak	" 24	"	jongeman
P. van de Sande	" 44	"	gehuwd
Peter Alewijns	" 44	"	"

1799 Het getal balmakers is nog acht te weten:

Jan van Diessen	gehuwd	5	kinderen
Peter Alewijns	"	1	"
Jan van de Sande	"	3	"
Adr. van Enschof	"	2	"
Jacob Vromans	"	1	"
Norb. Roestenberg	ongehuwd		
Peter van de Laak	"		
Peter van Diessen	gehuwd	geen	kinderen

1800 Na 1800 wordt het vervaardigen van kaatsballen door de linnenwevers uitgeoefend als nevenberoep.

Als handelaren in kaatsballen kennen wij dan nog:

Laurentius van Dun, gehuwd met Ida van Besouw.

Gerardus van Besouw, overleden 22 mei 1829

Adr. van Besouw overleden 27 september 1831

1807 In de Historische Statistische beschrijving van het Koninkrijk Holland, eerste deel, door Servaas van de Graaf, lezen wij over Goirle: "Er worden hier geen beesten vet geweid, ook geen kaas gewrongen, maar wel boter gekaarnt, waarin echter het minste gedeelte verkogt wordt. De lucht is hier vrij gezond en de bevolking is sedert 10 jaren toegenomen. In 1795 telde men hier 903 zielen en in 1805 in 147 huizen 982 inwoners waaronder 7 Gereformeerden, welke deels hun bestaan vinden uit den landbouw en gedeeltelijk uit het weven van zoogenaamd werk- of spoel- of grof linnen; voor 30 jaren werd hier een verbazend menigte kaatsballen gemaakt, die naar alle oorden der Republiek verzonden werden, maar deze fabriek, die destijds het grootste en nog voor eenige jaren een voornaam bestaansmiddel voor Goirle's inwoners uitmaakte, is thans van weinig betekenis. Ook in dit dorp, zooals in vele andere van de Meyerij, heerschen gebreken, die door voorziening en industrie alleen kunnen weggenomen worden, naamlijk gebrek aan penningen en gebrek aan mest."

1816 De firma A. van Besouw verkocht in deze jaren:

1830

3050 Blanke ballen(witte)

14825 Bonte ballen

2825 Friese ballen

1000 Gemene ballen(gewone)

1000 Gentse ballen

106 Rode ballen

1850 Nog 2 ballenmakers in Goirle.

Peter van Diessen en de Wed. J.B.van Besouw, later bijgestaan door haar zoon Ger. van Besouw J.Bzn.

Tot 1869 worden bij de firma van Besouw de gewone soorten kaatsballen nog geleverd, doch op 't laatst uitsluitend nog uit voorraad.

1926 De laatste Goirlese Kaatsballenmaker Hendrick Eysermans overlijdt in de ouderdom van 86 jaar.

Hij was linnenwever maar beoefende het maken van kaatsballen als nevenberoep.

31 December

Akte uit 1669 van een overeenkomst tussen Goirlese Ballenmakers enerzijds en Delftse kooplieden anderzijds. (Gemeente Archief Tilburg)

Compareerde voor Schepenen van Tilborg ende Goirle ondergeneomt, Michiel Janssen Velsen als last ende procuratie hebbende van Gijsbrecht Janssen Velsen ende Roelandus van Edenburch beyde Borgers ende inwoonders der Stadt Delft, op den 22e deser maent December voor de heeren Schout Burgem^{ren} Schepenen ende raden der voors. Stadt gepasseert, ons Schepenen vertoont ende voorgelesen indier qualiteyt ter eenre, ende Gerit Goossens Thomas van Wyck, Niclaus van Wijck Willem van Spaendoncq, Teunis van der Linden, Jan vander Auderhaegen, Jan van Heeck, Jan Dircken, Jan Dielis Claessen, Jacob Henrick Cauwenberhs. Jan Jacob ende Jan van Aelst alle m^r Caetsballemaeckers woonende tot Goirle voorsr. ter andere sijden, dewelcke bekenden ende verclaerden met malcanderen gemaect ende aengegaen te hebben, seecker contract accoord ende Transactie, nopende de ballen die bijde tweede Comaranten, ofte yemant vanden haren, ofte op haere ordre soo binnen Goirle voornt als op andere plaetsen souden mogen werden gemaect 't sij van wat sorte dezelve souden mogen wesen, ende dat inder forme ende manieren hier naer beschreven volgende, te weten dat de voorsr. tweede comparanten aen d'voorn. eersten comparant in qualiteyt als voor finalyck hebben vercocht, die oock vandeselve in eenen vasten coop accepteerden allen de ballen die bij henluyden, bij yemant vanden haeren, ofte op haere ordre in voegen als voor binnen den termijn van thien eerstcomende jaeren sullen gemaect worden, ende dat voor den naervolgenden prijse als namentlyck

De Leytsche ballen t'hondert negendertich stuyvers
De Gentse dertich stuyvers
De groote vijffentwintich stuyvers
De franse twintich stuyvers
De witte kinderballen twaelff stuyvers ende
De rooye veerthien stuyvers,

met speciale Conditie ende order restrict dat de Leytse ballen t'hondert moeten wegen vyfthien pont, de gentsche t'hondert thien pont ende een vierendeel, de groote t'hondert acht pont, de fransche t'hondert vijff ende een halff pont, ende de kinderballen t'hondert drie ende een halff pont, doch ingevalle alle de voorsr soorten van ballen minder in wichte bevonden wierden als voorsr is, dat alsdan de minder-

wicht met ander ballen sal worden gesuppleert,

alle de voorsr ballen sullen moeten gemaectt werden van goede stoffe als van blanck schapenleer, ende suyver koehaer, oock wel genayt ende gemaectt, ende wat breucke in eenich bal comt te vallen grooter dan ordinaris de priem daer mede 'deselve gewrocht worden, als mede alle ballen die de mont affgestreecken ofte gescheurt sijn, sullen moeten fraey ende net ingenaeyt werden, ende sal onder yeder hondert van voorsr ballen niet meer dan drie gelapte ballen mogen wesen. Ende die boven de drie onder t'hondert gevonden werden, sullende voorsr constituenten, ofte hennen volmachtichden niet behouven te ontfanen maer dezelve breecken ende den vercoopers corten.

De vercoopers sullen mede geen vette ofte swarte ballen maecken ofte laten maecken ende leveren, maer sal alle 't 'selve goet bequam ende leverbaer moeten sijn, tot contentement vande coopers ende indien daer tusschen den coopers ende vercoopers questie ontstont ende dat sy den ander en niet en condon verstaen, sal alsdan moeten genomen worden een persoon bij den coopers ende een bij den vercooper ofte vercoopers uyt de m^{rs} ballemaeckers ofte knechten diet haer goet dunckt, ende sal t'zelve aen die twee persoonen haer oordeel gestelt werden, ende soo als die dan comen te oordelen wat gecort ofte niet gecort sal werden daer na sullen de coopers ende vercoopers haer moeten reguleren.

Ende sullen oock niemant van de vercoopers door haer selven, ofte door yemant anders geene uyt gesondert, directelyck nochte indirectelyck vermogen aen niemande buyten de voorsr coopers ofte haere gemachtichde eenige ballen te vercoopen verreulen off wech te schencken., oock buiten de jurisdictie van Goirle door niemant eenige ballen mogen laten maecken ofte selffs gaen maecken t'sij in wat plaetsen het soude mogen wesen, sonder deselve aen de voorsr coopers te leveren, ende desen Contracte subiect te sijn, ende ingevalle sulcx buyten vermoeden mochte comen te rebeuren dat den soodanigen die daer op geattrappeert wert, sal verbeuren tot een amende ofte boete de somme van hondert gulden t'appliceren de eene helft ten behoeve van officier van Goirle voornt ende de wederhelft ten behoeve vande aenbrenger.

De vercoopers sullen gehouden wesen alle weecken haere gemaecte ballen te leveren in handen van de coopers oft die sij daer toe sullen ordonneren, als wanneer telckens de betalinge van die ten langsten binnen veerthien dagen daerna sal werden gedaen, ten waere int regard vande betalinge sulcx door extraordinaris verhinderingen belet wiert.

Sullen mede de vercoopers ten geenem tijden eenige ballen vermogen onder haer te houden langer als de voorsr.coopers ende haer gemachtichde gelieven sal, ende indien bevonden wiert eenige ballen bij yemant opgehouden te sijn, na dat door de coopers ofte haren gemachtigde tot de opleveringe vandien waeren aangemaent, die sal voor yeder vijftich ballen van wat soort die soude mogen wesen ende onder hem bevonden wiert verbeuren ten behoeve van armen de somme van zes guldens.

De vercoopers sullen gehouden sijn t'allen tijden op ordonnantie vande coopers ofte derselffs gemachtichde soodanige soorte van ballen te laeten maecken ende leveren als deselve coopers gelieven sullen.

Ende indien bij ongeval buyten ordinaris inde voorsr ballen geen behoerlijcke treckinge en quam, ende de coopers met een merckelycke quantiteit van goet belast bleven, sal in sulcken gevallen aentoordeel ende goetvinden vanden coopers ende haeren gecommitterden staen hoeveel knechts behoorde gecasseert te werden, t'welck alsdan deselve basen gehouden sullen wesen na te comen gelijk oock de basen met geen meerder getal van knechts sullen mogen wercken als de gene die bij de coopers, ofte hennen gemachtichden alreede aengeteeckent sijn, ofte noch aengeteeckent sullen worden, op de verbeurte van hondert guldens t'appliceren d'een helfte voor den heere officier, ende d'ander helft voor den aenbrenger.

Dat mede alle de basen ofte m^r ballemaeckers in twee eerstcomende jaeren na dato van desen contracte geen jongens sullen vermogen op te stellen ende na het verloop van deselve twee jaeren t'selve mede niet te sullen mogen doen dan met believe vande coopers.

Ende indien het leer ofte haer waer van de voorsr ballen werden gemaectt meer mochten comen te gelden als jegenwoordich (als kun-nende nu het hondert pont leer gecost werden voor vierentwintich guldens, ende t'haer tot twee gulden elff stuyvers) dat daer na den prijs van de ballen sal vermeerdert werden, naer advenant vande prijs vant leer off haer, ende sal het selve alle vier jaeren gestelt werden aent oordeel vanden heer officier, ende twee Schepenen tot Goirle, ende het geene dat deselve daer van sullen comen te oordeelen daer na sullen coopers ende vercoopers haer moeten reguleren.

Ende wat aengaet de knechts dat mede van nu voortaan niemant vanden tot meester ofte Baes sal aengenomen off gemaectt werden t'sij buyten off binnen der heerlycheyt van Tilborgh ende Goirle ten sij hij sich selven desen contracte is onderwerpende ofte dat andersints tot Baes niet geadmitteert, maer verhindert sal werden.

Ende omme 't voorschreve ambacht te beter te doen floreren, soo is daerenboven oock goet gevonden niemant voor Basen te admitteren, ten sij deselve alhier binnen Goirle het selve ambacht hebben uytgestaen ofte geexerceert, ende alsdan alvoorens tot proffyte vant ambacht te betalen vijff guldens ende twee gulden thien stuyvers tot proffyte vanden armen, alles nochtans op approbatie vande heeren regeerders alhier.

Tot precise naercominge van allen t'gene voorsr is de voorsr parthyen Contractanten, te weten den eersten Coparant uyt crachte van voorsr procuratie de goederen van sijne voorsr meesters present ende toecomende ende de tweede comparanten derselver personen ende goederen hebben ende ofte vercrijgende verbindende sijn midts dezen.

Voorts hebben de voorschreve contractanten tot meerder bestendicheyt ende vastellingen vant voorschreve contract haer onderwerpen de judicature vanden Ed Rade van Brabant inden Haege residerende, ende de willige condemnatie vanden voorsr Rade Consenteren, daer toe onwederroepelijcken macht gevende aen Abraham van Hooghburgh Molengraeff, Boon ende van Rijp, alle procureurs voor den voorschreven Ed Rade, te weten d'voornoemden Hooghburgh ende Molengraeff te samen ofte elc apart om deselve condemnatie te versoucken aen

ende de voornoemden Boon ende van Rijp onste consenteren be-
lovende voor goet ende van waerden te houden t'gundt bij de selve
daerinne sal werden gedaen ende verricht onder verbant als vooren.

Aldus gedaen ende gepasseert ende ten overstaen van Adriaen Hoosmans
ende Jeremias Peymans Schepenen den XXXJ December XVJ⁷ negenentsestich.

Wij Drossaert Schepenen ende Regeerders van Tilborgh ende Goirle,
den bovenstaende Contrcte wel ende rijpelijk geexamineert ende
bevonden hebbende, dat de Conditie daer bij gestipuleert strec-
kende sijn tot merckelijcke benefitie van het voors ambagt van
Ballemaecke, hebben uyt considiratie vandien, voor soo veel ons
aengaet, denselves Contracte in alle poincten geratificeert ende
geapprobeert sonder eenige redens te vinden omme t voorsr Contract
te contradieren maer ter Contrarie in alles te sullen
ende doen observeren t'oirconden c^a den tweeden Januarij XVJ⁷ ende
t'seventich.

Compareerde c^a Jan Claessen van Wijck den welck bekende ende ver-
claerde de kaetsballen door hem oft sijn ordre te maecken deuch-
delijck vercocht te hebben aen Michiel Velsen ende derhalven hem
oock te onderwerpen allen de articulen inden Contracte tusschen de
voorsr Velsen q^{te}qua ter eenre ende de meesters ende eenige knechts
van het Ballemae.....Gilde ter andere sijden opden 31 December
1669 voor Schepenen alhier opgerecht mette ratificatie ende appro-
batie vande Heeren Drossaert, Schepenen ende Regeerder van Tilborgh
ende Goirle mitsgaders willigen Condemnatie vanden Ed Rade van Brabant
daerop gevolcht alles (sonder² fraude. Actum 29 January 1670 Scab
Peymans et (relatu?)

.....

Notitie

behorende bij de volmacht te Delft van 22 December 1669
en de overeenkomst voor Schepenen te Tilburg van 31 December 1669

Roelandus van Edenburgh, poorter van Delft was notaris
te Delft geadmitterd bij den Hove van Holland van 4 Februari 1669
tot 1703

van Gijsbert Jansz. Velsen en Michiel Janssen Velsen
(mogelijk zoon of broer?) was het beroep niet te vinden.

Gijsbert. Jansz Velsen, weduwnaar, aan de Voldersgraft
trouwt in de Nieuwe Kerk te Delft op 29 December 1674
met Lijsbeth Adriaens de Graeff aan oude delft
een zoon uit dit huwelijk, Adriaan Velse wordt op 1 Augustus
1679 gedoopt in de Nieuwe Kerk.
(Gem Archief, Delft)

Wij Schout Burgemeesteren, Schepenen ende Raden der Stadt Delft, in Holland oirconden dat voor ons gecomen ende gecompereert zijn, Gijsbrecht Janssen Velsen ende Roelandus van Edenburch, beyde Burgers en inwoonders deser Stadt dewelcke geconstitueert ende machtich gemaect hebben gelijk sij doen bij desen, Michiel Janssen Velsen, omme uyt den naeme ende van wegen haar Compten hemselves te transporteren nade heerlycheyt van Tilborgh ende Goirle, gelegen inde meyerie van 's Hertogenbosch, ende al daer hem te adresseren aen soodanige Basen ende meester Ballemaeckers, mitsgaders haer luyder knechts als haer aldaer tot Goirle tegenwoordich zijn onthoudende omme met deselve Basen voor Reeck---van haar Compten te contracteren over den innecoop voor den tijt van eenige achtereenvolgende jaeren, ten prijse als met deselve meesters ende knechts best sal connen accorderen, van alle soodanige kaetsballen van wat soort die soude mogen wesen, als deselve m^r Ballemaeckers alreede bij haer gemaect souden mogen hebben, ofte die sij binnen den tijt van eenige aenstaende jaeren selff noch soude comen te maecken, ofte door andere doen maecken, egeene uytgesondert niet macht omme des aengaende voor reeckⁿ van haar compten soodanigen contract opterechten met de opgemelte Basen, mitsgaders haere tegenwoordige knechts, ende die bij haer in tijt ende wijlen in dienst noch wijders souden mogen werden aengenomen, als hij ten meesten oirbaer van haar compten sal oordeelen streckende te wesen, ende opdat het selvige contract te bestendigen souden mogen zijn, lasten ende autoriseren sij compten insgelijcx bij desen den voorsr haeren geconstitueerden. omme tot bevestiginge vandien, daerop (desnoot) te requireren de apprbatie van Heere ofte zijn gemachtichde, als mede die vanden gerechte vande opgemelte Heerlycheyt Tilborgh ende Goirle, gevend sij Compten denselven haren geconstitueerde bij desen, mede speciale macht omme tot naercominge van het voorsr opte rechten Contact boven het verbant van haar Compten respective persoonen ende goedereh deselve daer toe mede wel specialycken te onderwerpen de jndicature vanden Ed Rade van Brabant alhier in Holland residerende, als mede bij denselven contracte tot voldoeninge ende naecominge vandien haer te onderwerpen de willige condemnatie vandenselven rade, ende tot dien eynde macht te geven, aen soodanige procureurs voordien gemelten rade occuperende, als hij te raden werden sal, Belovende sij compten voor goet, vast ende van waerden te houden, ende doen houden alle Tt genen bij den voorsr geconstitueerden ontrent de voorsr saecks gedaen, verricht ende gehandelt sal werden, onder verbant als na rechten, des ten oirconde hebben wij Schout Burgemeesteren,

Schepenen ende Raden voornt 't segel der voorsr stadt hieronder
op doen drucken, heden den XXI^IJ^l December XVJ^l negen en tsestich
ende was onderteeckent

Hebbende onder opt Spatium gedruet 't segel van voors stadt Delft
in groenen wasse, overdeck met wit papier.

(ongecoorigeerd)

B. Nijverheid en handel sedert de 18de eeuw

Een zeer oude tak van nijverheid in Goirle is de Kaatsballenmakerij geweest. Deze heeft ruim 200 jaren geleden een tijdperk van bloei gekend. Ze was voornamelijk gevestigd in de „Kaatsheuvel“, de tegenwoordige Kerkstraat.

Tussen de jaren 1790 en 1800 heeft dat bedrijf veel ups en downs beleefd.

In 1800 bestonden er nog 8 ballenmakers boven de 18 jaar. Het archief te Tilburg noemt: Adriaan van Enschoot, oud 72 jaar, Peter van Diesen, Jan van Diesen, P. van de Laak, P. v. d. Sande en Jan v. d. Sande.

Als ballenhandelaar uit die tijd is bekend: Laurentius van Dun, gehuwd met mej. Ida van Besouw, tante van Adr. van Besouw, over wie hieronder.

De ballen werden voornamelijk gemaakt door wevers, die hun schrale inkomsten in slappe tijden trachtten aan te vullen met een geringe bijverdienste, want de ballenmakerij bracht inderdaad maar 'n schijntje op!

De ballenmakers kregen het benodigde materiaal van de gevestigde handelaars, aan wie zij de afgewerkte partijen afleverden.

In de periode om 1820 ontmoeten we de ballenhandelaars Ger van Besouw, geb. 31.12.1749 - overl. 22.5.1829 en Adr. van Besouw (neef van de hierboven genoemde Ida van Besouw), geb. 16.7.1797 - overl. 27.9.1831.

Adriaan van Besouw had zijn magazijn in de „Kaatsheuvel“. Uit een oud boek blijkt, dat hij van 1816 tot 1830 leveranties heeft gedaan aan diverse afnemers in Nederland en België. Daarnaast staan ook aankopen van huiden, koe- en kalfshaar, enz., alle benodigdheden voor de ballenmakerij.

Enkele uittreksels van dat boek laten wij hier volgen:

2 Januari 1816:

Ontfangen van mej. Cor Sporenberg Enthoven

7½ doz. leer tot 10 gl. doz. f 75.—

4 December 1816:

een ordinansie (bestelling) van de heer Kistemaakers van
2000 bonte - 1000 witte - 1000 gemeene.

4 November 1817:

Ontfangen van W. Tilborgs, Valkenswert:

441 lb. grijs haar 9 gl. 100 lb.	f 39.13.8
2 doz. leer van 11 gl	f 22. 0.0
4 doz. leer van 8.10	f 34. 0.0
4 doz. leer van 10 gl.	f 40. 0.0

Voldaan: f 135.13.8

10 September 1818:

Ontfangen van de Cort, tot Gilsen:

76½ lb. haar à 10 gl. 100 lb. f 7.13.0

Voldaan.

4 Januarij 1826: De Gezusters J. Schrauwen, Etten.

500 bonte ballen à 35 st. 100	f	8.15.0
100 witte ballen à 34 st. 100	f	1.14.0
voor de zak	f	0. 9.0
	f	10.18.0

22 februari 1826: Den Heere Stroobant Engelen, Turnhout.

25 bonte ballen à 41 st. 100	f	0.10.1
25 kljne Friesche à 62 st. 100	f	0.15.8
25 geheel rood à 8 penningen	f	0.12.8
	f	1.18.1

23 februari 1826: Den Heere Casper van de Kruis, Turnhout.

300 bonte ballen à 41 st. 100	f	6. 3.0
200 Vriesche ballen à 62 st. 100	f	6. 4.0
10 geheel rood à 8 penningen	f	0. 5.0
	f	12.12.0

In de jaren 1816 tot en met 1830 verkocht de firma A. van Besouw:

3050 blanke (witte) - 14825 bonte - 2825 Friesche - 1000 gemeene (gewone) -
1050 Gentse - 106 Rode.

Al de bovenstaande cijfers hebben alleen betrekking op het gevonden oude boek, waarin (wij vermelden dit curiositeitshalve), ook Franse opstellen voorkwamen, evenals instructies voor het vervaardigen van een fuik!

Omstreeks 1850 vinden we nog twee Ballenhandelaren, met name Peter van Diesen en Wed. J. B. van Besouw, later bijgestaan door haar zoon Ger. van Besouw J. Bzn.

Peter van Diesen was zelf nog gewoon ballenmaker in 1800. Hij vestigde zich later als handelaar. Op hoge leeftijd gekomen, bood hij zijn zaak aan zekere Hendrikus Eijsermans aan, die er echter niet op inging vanwege de hoge prijs. Peter van Diesen heeft daarop zijn ballenhandel maar geliquideerd.

Wij noemden Hendrikus Eijsermans. Deze oefende het vak uit van linnenwever en legde zich in slappe tijd toe op het maken van ballen voor Peter van Diesen. Daarnaast vervulde hij nog een andere taak, nl. als catecheet, welke taak hem door Pastoor Minoretti was toevertrouwd. Die opdracht bestond in het onderrichten van kinderen van 11 jaar in de Mechelse Catechismus, ter voorbereiding voor hun Eerste H. Communie. Voor zijn prestaties ontving Eijsermans, na voltooiing van de voorbereiding, vijf stuivers per Communicant of, naar verkiezing, goederen in natura, als levensmiddelen, enz. Hendrikus Eijsermans was de laatste ballenmaker. Hij overleed in 1926 in de ouderdom van 86 jaar.

Na H. Eijsermans heeft de functie van catecheet waargenomen Cornelis Vekemans, een goed vriend en vertrouwensman van Thomas van Diessen, wiens levensbeschrijving in dit werkje is opgenomen. Van deze C. Vekemans leeft nog een kleine anecdoten in de herinnering van de oudere Goirlenaren: Kort voor een Eerste Communiedag zou „Kees” in het huwelijk treden. Toen hij bij een van zijn laatste catechismus-onderichtingen tot de kinderen zei: „Eerstdaags, lieve kinderen, zult gij Gods goedheid ondervinden”, riep er een uit de hoop: „Maar gij ook, Kees!”....

De fa. Wed. J. B. van Besouw (Ger. van Besouw J. Bzn.) heeft nog tot 1869 ballen geleverd, doch op 't laatst uitsluitend uit voorraad.

De opkomst van de gummiballen omstreeks 1860, richtte de Goirlese kaatsballen-productie, voor zover ze toen nog iets betekende, te gronde en ze behoorde dan ook weldra tot het verleden.

Thans volgt een korte beschrijving van de fabricage.

Het omhulsel, gemaakt van bazaar (zacht schapenleer), bestond uit 6 segmenten, met pekdraad aan elkander gehecht. Een van de vakjes bleef gedeeltelijk open voor het vullen.

De vulling van de betere soorten geschiedde met koe-, kalfs- of varkenshaar; voor de goedkopere gebruikte men ook gedroogde run 4).

Het haar werd eerst gewassen en gedroogd. Dan zat het in klissen aan elkaar en in deze toestand ging het in een trogvormige bak, die alleen aan de beide lange zijanten een opstaande rand had. In de lengte liepen over de balk een twaalfstal koorden ter dikte van een pink, aan het voeteinde vastgehecht op gelijke afstanden van circa 5 cm en aan het hoofdeinde samengebundeld en bevestigd aan een dwarshout, dat voorzien was van een handgreep. Door het voortdurend krachtig neerslaan van de koorden, werden de klitten losgewerkt.

Het was in die tijd een vertrouwd tafereel, bij mooi weer die bedrijvigheid buitenshuis te zien gebeuren, terwijl het hulpje, tegen de muur neergehurkt, de gedeeltelijke vulling van de ballen verzorgde.

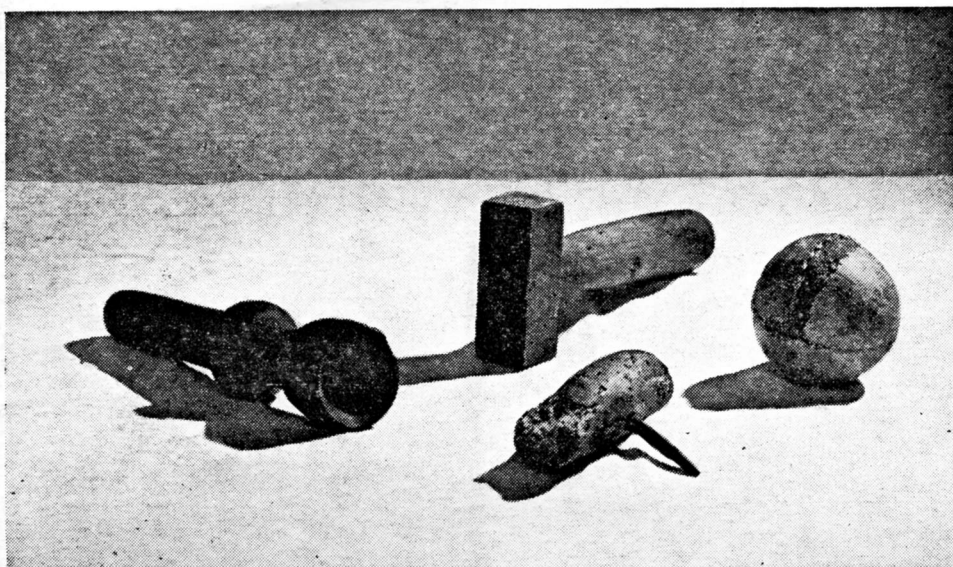
Aan een van de zijanten der zitbank waren drie gaten geboord, in elk waarvan een metalen vormpje paste; de drie vormpjes verschilden onderling in afmeting. Nu kwamen de halfgepulde ballen in hun resp. vormpje te liggen om door de ballenmaker verder opgevuld te worden, waarna het vulsel met behulp van een stompe priem vast aangestampt en het losse lipje vastgehecht werd.

Voor de eindbewerking gingen de ballen andermaal in de houdertjes; met een ijzeren hamertje, voorzien van houten steel, werden de oneffenheden der naden plat geklopt, waardoor de ballen hun gladde ronde vorm kregen.

Nevenstaande afbeelding geeft een afgewerkte kaatsbal te zien, benevens het voor de afwerking gebruikte gereedschap.

Het vullen van de ballen, ook „frutten” genoemd, bezorgde de Goirlenaren van oudsher de bijnaam van „ballenfrutters”.

Men onderscheidde voornamelijk drie soorten van kaatsballen:

Gereedschap voor de kaatsballenmakerij

de Gentse, voornamelijk bestemd voor België;
de Friese, meer speciaal voor Friesland, en
de Kleintjes ofwel de goedkope.

De Kleintjes en soms ook de Friese, werden in een rood of blauw verfbad gelegd, waardoor ze tot op de helft gekleurd waren; die noemde men „bonte” ballen, de andere waren de „blanke” of „witte”. De goedkoopste waren de „geheel rode”.

Behalve de reeds eerder vermelde watermolen bezat de familie de Visscher ook een windmolen, gebouwd in 1651. Deze bestaat nog en maalt er nog altijd lustig op los!

Een tweede windmolen verrees aan de Rielseweg. De grondslag werd gelegd op 18 Maart 1898 en acht maanden later, 21 November, kon hij in werking worden gesteld. Hij brandde af op 31 December 1936 en is het daaropvolgende jaar herbouwd. De vroegere eigenaar was L. Kouwenberg; thans behoort hij aan de heer C. J. Ch. de Wilde.

Ook heeft er in vroeger jaren in Abkoven een volmolen gestaan, nabij de Leij. Omstreeks 1780 was hij in zodanige staat van verval, dat men hem heeft moeten slopen. Hij werd nooit herbouwd.

Goirle telde in de 18e eeuw een viertal brouwerijtjes.

Blijkens de „Lijst van Brouwketels binnen Goirle” over de jaren 1711, 1724 en 1726 5) bestonden toen: